

ZMIŃA

ЦЕНТР ПРАВ ЛЮДИНИ

МІЖНАРОДНИЙ
ФОНД
ВІДРОДЖЕННЯ

ВІД ДЕКЛАРАЦІЙ ДО ПРАКТИКИ. ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ ПІД ЧАС ВІЙНИ

БІЛА КНИГА ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ

Від декларацій до практики. Політика пам'яті як засіб забезпечення справедливості під час війни. Біла книга політики пам'яті. — Єлігулашвілі М., Белінська Д.; ред. Луньова А. — Київ, 2025.
— 32 с.

Цей документ підготовлений, щоб дати узагальнене бачення та пропозиції щодо реалізації політики пам'яті у якісно нових умовах — повномасштабного вторгнення РФ та суттєвих змін у профільному національному законодавстві. Визначено основні форми, що мають допомогти державі, громадянському суспільству та представникам потерпілих комплексно використовувати наявні ресурси, координувати зусилля щодо не тільки вшанування, а й забезпечення символічної справедливості під час гострої фази війни.

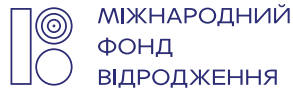
Автори:

Максим Єлігулашвілі — експерт коаліції «Україна. П'ята ранку», фасилітатор діалогів у питаннях меморіалізації, експерт у сфері трансформації конфліктів і перехідного правосуддя

Дар'я Белінська — дослідниця, аналітикиня у сфері політики національної пам'яті та перехідного правосуддя.

Редакторка:

Альона Луньова, директорка з адвокації Центру прав людини ZMINA

Центр прав людини ZMINA — українська правозахисна організація, яка працює у сфері захисту свободи слова, протидії дискримінації, попередження катувань і жорстокого поводження, підтримки правозахисників і громадських активістів, а також документування міжнародних злочинів та захисту прав потерпілих внаслідок війни.

Сайт організації: zmina.ua

Матеріал підготовлено за підтримки Міжнародного фонду «Відродження». Матеріал представляє позицію авторів і не обов'язково відображає позицію Міжнародного фонду «Відродження».

Міжнародний фонд «Відродження» — одна з найбільших благодійних фондів в Україні, що з 1990 року допомагає розвивати в Україні відкрите суспільство на основі демократичних цінностей. За час своєї діяльності Фонд підтримав близько 20 тисяч проектів на суму понад 350 мільйонів доларів США.

Сайт: www.irf.ua

Facebook: www.fb.com/irf.ukraine

ЗМІСТ

Вступ	4
Розділ 1. Функції політики пам'яті у контексті повномасштабної збройної агресії РФ	7
1.1. Терапевтична функція	9
1.2. Об'єднавча функція	10
1.3. Функція встановлення справедливості	11
1.4. Безпекова та превентивна функція	12
1.5. Забезпечення «тактичного» і «стратегічного» у реалізації функцій політики пам'яті	14
Розділ 2. Синхронізація тактик і дій з меморіалізації у стратегії комплексної політики пам'яті	17
2.1. Формат залучення основних зацікавлених сторін у процесі вшанування подій і досвідів Війни за Незалежність України	17
2.2. Платформа реалізації державної політики пам'яті. Підґрунтя для впровадження комплексних змін	20
2.3. Модель Маркетплейсу: підтримка тактик у досягненні стратегічних цілей	22
Висновки	29

ВСТУП

Меморіалізація в Україні відіграє суттєву роль і впливає на життя пересічного українця значно сильніше, ніж можна було уявити до повномасштабного вторгнення. З підручників історії й символічних актів вона стає буденною дією, ритуалом, який допомагає проживати сучасні драматичні події. Водночас меморіалізація робиться основою для «перезбирання» національного гранд-нарративу, поєднуючи давні історичні події та сучасність в одну оповідь. У тексті Зеленої книги політики пам'яті¹ ми спробували окреслити основні етапи розбудови політики пам'яті в Україні як певний тяглий, проте фрагментований процес. Утім, завдання, що раніше стояли перед цією сферою державної політики, ускладнюються контекстом наслідків збройної агресії проти України, що триває, та перебуванням українських громадян у різних країнах світу внаслідок війни. Тому завдання політики пам'яті в Україні суттєво розширюються, додаючи до вже звичного національного канону подій і переповідань про них, символічних ритуалів, — завдання забезпечення символічної справедливості, підтримки й видимості постраждалих, безпекові аспекти. Реалізація політики пам'яті створює простір для надзвичайно швидкого переосмислення, «перезбирання» ідентичності та конструювання нового суспільного договору.

Аналіз процесу розбудови політики пам'яті в Україні приводить нас до висновку, що за понад 30 років у країні накопичений значний власний досвід реалізації цієї політики. Попри розпорошеність політики пам'яті між різними сферами і не завжди синхронізовані дії держави та громадянського суспільства, станом на 2025 рік в Україні функціонує система соціальної підтримки різних категорій постраждалих внаслідок збройної агресії проти України, підходи до роботи з пам'яттю інтегровані у сферу освіти та культури, розбудовується інфраструктура відповідальних за політику пам'яті органів влади на національному та місцевому рівнях. Наше завдання — зібрати цей «пазл» досвідів і політик до купи й посилити його тими світовими надбаннями, які відповідають нинішньому контексту нашої країни. Час переосмислювати власний досвід і діяти, створюючи вже інституційні рішення та платформи, що відповідають наявним практикам та очікуванням українського суспільства.

Утім, існує ще одне вкрай важливе завдання — створити умови для ефективного залучення різних досвідів війни, що формувались під час різних її етапів, на різних територіях України, зокрема, тимчасово окупованих. Вшанування пам'яті про війну, загиблих і постраждалих має стати справою всього українського суспільства, всіх людей, які несуть на собі її тягар і поділяють думку, що таке пам'ятання є цінністю. Досвіди участі у війні військових і цивільних, інших соціальних груп, громад та органів влади у процесі фіксації, збереження, інтерпретації та поширення історичної пам'яті є одним із ключових елементів забезпечення її сили та тяглості.

1 Вшанування і пам'ять у сучасній Україні. Аналіз законодавства та місцевих практик. Зелена книга політики пам'яті. — Єлігулашвілі М., Белінська Д.; ред. Луцьова А. — Київ, 2025. — 44 с.: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2025/09/green_web-3.pdf

Саме тому ми стоїмо на позиції необхідності розбудови політики пам'яті як елементу комплексного підходу до реагування на війну та її наслідки. Тож конкретні заходи з ушанування чи інструменти підтримки мають забезпечувати досягнення стратегічної цілі «перезбирання» країни і суспільства — необхідно підвищувати спроможність і стійкість не тільки у відповіді на збройну агресію, на спровоковані нею гуманітарні виклики, а й закладати основу для мирного життя після завершення війни. Такий підхід відповідає на ключові запити, зокрема, через забезпечення:

- тактичної і терапевтичної функції горювання, яке визнає втрати й дозволяє суспільству символічно прожити травму, зберігати стійкість в умовах повномасштабної війни;
- відчуття справедливості, нехай і у символічному вимірі, поки розбудовуються різні механізми правосуддя й їхня спроможність забезпечити відповідальність винних;
- основи для соціальної інтеграції та підтримки людей з різним досвідом війни — військових, цивільних, волонтерів, переселенців, депортованих, тих, хто перебував під окупацією або вимушений був виїхати за кордон через війну;
- практичного, дієвого обміркування і втілення парадигми, яка визнає, що традиційного міжнародного гасла «ніколи знову» недостатньо для уникнення повторення війни — без діалогу, превенції та інструментів проактивного захисту ключових демократичних інституцій і принципів.

Біла книга політики пам'яті — аналітична записка, яка, ґрунтуючись на ключових висновках Зеленої книги, містить пропозиції щодо логіки побудови та розвитку політики пам'яті в Україні як одного з інструментів подолання наслідків збройної агресії РФ.

Структура Білої книги створена навколо декількох основних блоків, які були актуалізовані під час роботи над текстом Зеленої книги, на серіях діалогових зустрічей і експертних інтерв'ю.

Блок 1. Функції політики пам'яті. У контексті повномасштабної збройної агресії РФ ці функції забезпечуються відповідними нормативно-правовими актами, тобто формалізовано, а також відповідно до запитів суспільства. Сформульовані чотири основні функції пам'яті, що можуть бути реалізовані на основі належної координації, політичної волі й активного залучення різних секторів.

Блок 2. Умови й виклики забезпечення дієвого залучення основних зацікавлених сторін у процесі вшанування подій та досвідів Війни за Незалежність України². Описані основні дилеми та «сліпі зони» цих процесів, що потребують виваженого й комплексного підходу забезпечення участі як основи для дієвої реалізації політики пам'яті. Спираючись на належне залучення зацікавлених акторів, визначається і рамка для її втілення, а саме — розбудова Платформи реалізації державної

² Закон України «Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу» від 21.08.2025 № 4579-IX: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4579-20#Text>

політики пам'яті. Рекомендації із запровадження — в основних складових, зокрема, таких:

- алгоритми і процедури;
- формування практики та спільнот практиків;
- механізми фінансування;
- посилення інституції;
- стратегічні комунікації та врегулювання конфліктів.

Біла книга спирається на аналіз нормативної бази, а наведені рекомендації та пропозиції пройшли апробацію під час регіональних дослідницьких майстерень, що відбулись упродовж липня-серпня 2025 року у Львові, Харкові та Києві за участі представників експертної спільноти у сфері меморіалізації, військовослужбовців і ветеранів, постраждалих від наслідків війни та членів їхніх родин, представників органів місцевого самоврядування, які відповідають за меморіалізацію на рівні громад, представників центральних органів влади, митців та інших. Крім того, протягом липня 2025 року було проведено десять глибинних напівструктурованих інтерв'ю з ключовими експертами у сфері меморіалізації, представниками бізнесу, митцями та військовими національного рівня. Це дозволило визначити основні очікування й отримати зворотний зв'язок щодо того, як ці запити реалізуються на місцях.

Розділ 1.

ФУНКЦІЇ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ У КОНТЕКСТІ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ

У процесі формування політики пам'яті важливо чітко розрізняти три взаємопов'язані, але не тотожні поняття — коmemорация, меморіалізація, політика пам'яті.

Комеморация³ (від лат. *commemoratio* — згадування) зазвичай стосується індивідуальних або колективних практик вшанування пам'яті, які можуть мати неофіційний, неінституційний характер. Ідеться про такі дії як хвилина мовчання, запалення свічок, неформальні зібрання чи символічні жести, які відображають потребу у проживанні спільної або особистої травми.

Меморіалізація⁴ передбачає інституціалізацію коmemоративних практик. Це процес, у якому пам'ять про минуле, подію чи постаті набуває формалізованого вираження через створення пам'ятників, офіційних дат, державних указів, освітніх програм або музейних експозицій. Тож меморіалізація — це суспільно-політичне зобов'язання, яке інтегрує досвід травми у спільний наратив через дії держави, громад та інституцій.

На рівні ж держави ці процеси інтегруються у **політику пам'яті**. Нині російська збройна агресія проти України отримала офіційну назву: Війна за Незалежність, і відповідне їй наповнення політики пам'яті, а саме — створення правових, організаційних, економічних умов і гарантій відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу, дослідження та популяризація історії України⁵. У Зеленій книзі «Вшанування і пам'ять у сучасній Україні. Аналіз законодавства та місцевих практик»⁶ ми запропонували, враховуючи проведений аналіз процесів розбудови політики пам'яті та підтримки постраждалих, процесів щодо концептуалізації правосуддя перехідного періоду⁷, підійти ширше до політики пам'яті. Зокрема — сконцентрува-

3 <https://pastfutureart.org/glossary/#Commemoration>

4 <https://pastfutureart.org/glossary/#memorialization>

5 Закон України «Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу» від 18.12.2024 № 4579-IX: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4579-20#Text>

6 Вшанування і пам'ять у сучасній Україні. Аналіз законодавства та місцевих практик. Зелена книга політики пам'яті. — Єлігулашвілі М., Белінська Д.; ред. Луньова А. — Київ, 2025. — 44 с.: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2025/09/green_web-3.pdf

7 Національну концепцію перехідного правосуддя мала розробити створена Указом Президента Комісія з правової реформи (Указ № 584/2019 від 7 серпня 2019 року). Попри наявний проект Указу Президента України, її текст не був затверджений. У той самий час в Міністерстві реінтеграції тимчасово окупованих територій України розпочалась робота над законопроектом «Про засади державної політики перехідного періоду». Надалі була напрацьована та затверджена Указом Президента України № 117/2021 від 24 березня 2021 року Стратегія деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, розроблений відповідний план заходів (Розпорядження Кабміну № 1171-р від 29.09.2021) тощо.

тися передусім на групах людей, які з позиції держави потребували забезпечення належного документування, права на правду, компенсації та вибудовування гарантій неповторення. Аналіз законодавства підтвердив висновок: політика пам'яті розпо-рошується у різних сферах і державних інституціях. Часто відбувається забезпечення лише однією зі складових того, що очікується як прояв гідного вшанування (соціаль-на / матеріальна підтримка, рішення суду чи забезпечення символічного правосуд-дя, певний об'єкт пам'яті чи відсутність бюрократії для родини). Посилене низькою міжвідомчою взаємодією, це призводило до фрустрації, невдоволення та протестів. Відповідно, Біла книга пропонує розглядати політику пам'яті як комплекс інстру-ментів і дій з боку держави, спрямованих на сатисфакцію постраждалих, розбудову відповідних інституцій як підтримки, так і забезпечення права на правду і тепер, і в майбутньому.

Ілюстративним прикладом поєднання всіх цих термінів (комеморація, ме-моріалізація, політика пам'яті), а також української традиції у цій сфері є *практика щоденної хвилини мовчання*. Вона була започаткована не низовою ініціативою, що є характерним для такого роду процесів, а через Указ Президента України⁸. Але на-далі, не маючи належної підтримки та інституалізації, ритуал хвилини мовчання перейшов у простір відповідальності громадянського суспільства, де за лідерством громадських організацій (зокрема, «Вшануй»⁹) розпочалося детальне змістовне й ор-ганізаційне напрацювання практики і вшанування, і інституалізації на рівні громад, популяризації на рівні країни. У квітні 2025 року Міністерство розвитку громад та те-риторій презентувало Дорожню карту впровадження хвилини мовчання¹⁰. Вона має допомогти передусім органам місцевого самоврядування належним чином органі-зувати та комунікувати ритуал на рівні громад. У Дорожній карті містяться покроко-ві інструкції, законодавче обґрунтування, а також готові рішення: від алгоритмів зупинки транспорту до шаблонів текстів та аудіовізуального супроводу.

Спираючись на проведений аналіз законодавства, результати глибинних ін-терв'ю та фасилітованих дискусій, ми можемо систематизувати основні запити й очі-кування щодо політики пам'яті в умовах війни. Ці запити суттєво розширюють тра-диційне розуміння і функції політики пам'яті, стаючи засобом не тільки пам'ятання, а й виживання в умовах війни, підготовки до післявоєнного облаштування.

8 Указ Президента № 143/2022 від 16.03.2022 «Про загальнонаціональну хвилину мовчання за загиблими внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України».

9 Вшануй: https://www.instagram.com/moment_of_honor/

10 Для громад створено Дорожню карту впровадження хвилини мовчання: <https://mindev.gov.ua/news/dlia-hromad-stvoreno-dorozhniu-kartu-vprovadzhennia-khvylyny-movchannia>

Терапевтична.

Надаючи свою історію, фіксуючи ім'я та долю людини, одержуючи підтримку від оточення й держави, ми проживаємо біль і отримуємо підтвердження, що жертва не була даремною. Цей спосіб упоратися з травмою є універсальним. Відповідно, заходи з ушанування допомагають проживати горе й справлятися з травматичним досвідом, дозволяють об'єднуватися у спільноти та ініціативи взаємопідтримки.

Встановлення справедливості.

Коли приватна історія про злочин стає публічною й задокументованою, вона отримує відповідну правову кваліфікацію, розслідування та визначення міри відповідальності кривдника у суді. Це вже неможливо стерти чи заперечити, і так ми забезпечуємо право на правду. Фіксація подій та імен потерпілих і злочинців дає змогу задовольнити прагнення справедливості, навіть коли судові рішення ще далеко.

Об'єднавча.

Розуміння «я не один» дає змогу гуртуватися, посилювати одне одного й разом формувати спільну розповідь про те, що з нами відбулося та відбувається, а отже, й може відбутися. Дозволяє бачити, де саме є потреба напрацювання якісно інших рішень чи підходів, масштабування вдалих практик. Окрім того, спільна пам'ять дозволяє визначити ціннісні координати «свій-чужий» і зміцнювати національну/регіональну стійкість, гуртує певні спільноти. Також фіксація та масштабування спільного досвіду, нехай і трагічного, часто стає основою для національного консенсусу і системи координат під час визначення векторів розвитку.

Безпекова та превентивна.

Збирання інформації про те, хто підтримував, а хто зраджував в умовах війни, дає змогу не допустити окремих людей до важелів впливу на життя громад і країни в майбутньому. Це наш інструмент убезпечення від повторення помилок: визначити вразливості та віднайти засоби захисту демократичних інститутів, щоб унеможливити дестабілізацію країни зсередини.

Розглянемо детальніше кожен з цих функцій.

1.1. Терапевтична функція

У науковій і політичній літературі меморіалізація розглядається в перетині рамок перехідного правосуддя (*transitional justice*) та відновного правосуддя (*restorative justice*)¹¹. У першому випадку її розглядають як один із компонентів повного відшкодування — поряд із судовим переслідуванням, компенсацією, гарантіями неповторення та встановленням істини. У другому — як практику, що сприяє відновленню довіри, виведенню конфлікту з фази замовчування у фазу публічного діалогу та переосмислення¹².

¹¹ Clark, Janine Natalya (2008). "The Three Rs: Retributive Justice, Restorative Justice, and Reconciliation." *Contemporary Justice Review*, 11(4), 331–350.

¹² United Nations – Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law (A/RES/60/147, 2005).

Меморіалізація може діяти як форма символічної репарації (reparative justice) — вона не надає матеріальної компенсації, проте виконує її функцію на емоційному, моральному і культурному рівнях, стаючи засобом для загоєння та пропрацювання травми. Окрім того, ті чи інші інструменти підтримки та допомоги з боку держави допомагають постраждалим і родичам загиблих проходити й долати вразливий стан, у який вони потрапили внаслідок збройної агресії РФ. Через компенсації, пільги чи послуги люди одержують підтримку та допомогу у поверненні власної самозарадності. Водночас символічні дії стають особливо важливими в умовах, коли інші форми компенсації (наприклад, фінансові чи матеріальні) відсутні або затримуються. При цьому в гуманітарній сфері звертають увагу на ризик формування вторинної вигоди (secondary gain)¹³ або конкуренції між постраждалими групами за видимість, визнання чи пріоритет у включенні до пам'яті. Це створює етичні виклики для творців меморіальної політики, які мають забезпечити інклюзивність без ієрархізації досвіду страждання.

Емоційне зцілення та поступальне підвищення власної спроможності постраждалих, їхніх близьких і суспільства за допомогою меморіалізації допомагає впоратися з колективною травмою, горем і втратами. Пам'ятні заходи та меморіали виконують терапевтичну функцію, сприяючи емоційному зціленню громад. Вони створюють простір для вираження скорботи та підтримки, дозволяють людям об'єднуватися навколо спільних переживань і формувати нові зв'язки. У контексті війни це також допомагає громадам знаходити силу та солідарність для подолання складних обставин. Процеси збереження пам'яті мають сприяти «діалогічній правді».

Саме тому на воркшопах, в інтерв'ю учасники наголошували на потребі формування належної програми підтримки постраждалих, яка має забезпечувати супровід, координацію з іншими ініціативами та створити умови для поступального підвищення спроможності самої людини (підвищення самозарадності).

1.2. Об'єднавча функція

Ініціативи пам'яті можуть і мають ставати засобом гуртування представників дуже різних спільнот і сфер, адже допомагають шукати мову та форму символічного втілення й переповідання складного і болісного досвіду. Водночас окремим напрямом політики пам'яті є її інтеграція у ширший процес формування нового суспільного договору, вже після травматичних подій. Заходи з документування, обговорення досвідів чи розроблення ініціатив з меморіалізації постають не як фінальна точка, а як платформа для суспільної рефлексії, діалогу і співтворення спільної пам'яті. Це особливо актуально в умовах, коли суспільство стикається з неоднозначними

¹³ Соціально-психологічне явище, за якого групи, що перебувають у конфлікті, прагнуть встановити, що саме їхня спільнота постраждала більше, для отримання символічного визнання та морального авторитету. Детальніше див.: Коли страждання породжує страждання: психологія конкурентної вітимності між ворогуючими групами у насильницьких конфліктах / Masi Нур, Нуріт Шнабель, [...], та Арі Надлер, When Suffering Begets Suffering: The Psychology of Competitive Victimhood Between Adversarial Groups in Violent Conflicts / Masi Noor, Nurit Shnabel, [...], and Arie Nadler, Volume 16, Issue 4: <https://doi.org/10.1177/1088868312440048>

моральними виборами, темами співпраці з агресором, поведінкою під час окупації або питанням особистої і колективної відповідальності.

Меморіальні простори — як фізичні, так і віртуальні — можуть слугувати форумами для обговорення цих складних тем, при цьому дозволяючи уникнути однобоких або політизованих підходів. Тож меморіалізація виступає механізмом не лише фіксації минулого, а й запобігання майбутнім конфліктам, забезпечуючи, разом із іншими заходами, гарантії неповторення.

Окрім того, важливою складовою політики пам'яті має ставати формування національної ідентичності, однак не стільки як механізм створення згуртованої єдності, скільки як процес збирання, відбору й узагальнення наративів, які складають основу канону переповідання про себе — як всередині суспільства, так і назовні, у міжнародному полі. Визнання героїв війни, цивільних жертв, волонтерів та інших учасників опору формує набір центральних фігур і подій, через які суспільство артикулює власний історичний досвід, цінності та бачення майбутнього.

Проте формування цього канону — процес глибоко політичний і неоднозначний, оскільки передбачає не лише включення, а й виключення певних голосів, версій подій і типів досвіду.

Під час проведених воркшопів учасники наводили досить багато прикладів певної конкуренції за пам'ять і символічні/реальні ресурси. Без ретельно продуманого, інклюзивного підходу меморіалізація може призвести до інструменталізації пам'яті, нав'язування домінантного наративу або повторення помилок минулого — коли пам'ять стає полем для політичної боротьби, а не простором для суспільного діалогу.

Особливої актуальності це питання набуває в умовах воєнного конфлікту, коли потреба в героїзації та чіткому розподілі «свої-чужі» може заглушити складніші, неканонічні історії — наприклад, досвід окупації, амбівалентність вибору, травму виживання або моральну складність опору. Такі наративи можуть вступати в конфлікт із домінантною рамкою героїчного спротиву, але необхідно їх визнавати для цілісного відображення досвіду війни і запобігання повторному травмуванню спільнот.

Тому меморіалізація має бути розглянута як динамічний процес формування публічної пам'яті, який вимагає **широкого та зваженого обговорення**, участі й культурної чутливості. У цьому сенсі вона не просто фіксує минуле, а конструює рамки, через які суспільство осмислює себе — хто ми є, що ми пережили, що вважаємо значущим і як бачимо майбутнє.

1.3. Функція встановлення справедливості

Важливим завданням меморіалізації є фіксація (документування) подій війни та їхнього впливу на суспільство, доки вони залишаються свіжими у пам'яті очевидців. Це дозволяє уникнути втрати деталей, які можуть бути спотворені з часом, а та-

кож створює основу для передавання знань наступним поколінням. В Україні існує глибокий запит на документування воєнного досвіду, що підтверджується як державними ініціативами, так і громадськими проектами, такими як цифрові архіви, відеосвідчення та збирання історій очевидців.

Тож критично важлива поява певних об'єктів, ритуалів, ініціатив, що забезпечують не тільки збір, а й видимість, чітке визначення події як злочину. Меморіалізація починає відігравати центральну роль у реалізації права на справедливість у контексті масових порушень прав людини, що супроводжують війну. Вона виступає не лише як форма визнання і вшанування постраждалих, а й як символічна компенсація та публічне підтвердження гідності жертв. Меморіали, дні пам'яті, заходи вшанування та простори для рефлексії закріплюють у публічному просторі зобов'язання суспільства й держави не замовчувати завдану шкоду, а натомість визнавати її публічно та трансформувати у засади нового громадянського співжиття.

У цих процесах важливо врахувати обидва «виміри» відповідальності. Позитивний — це не тільки шана героям і загиблим, а й інституціоналізація та поширення успішних практик виживання, опору і пам'ятання. Тут, наприклад, ілюстрація постає не як виключно покарання, а як превентивний захід, що унеможливорює повторення минулих помилок¹⁴. Негативний вимір — гарантія невідворотності притягнення до відповідальності за заперечення чи спотворення пережитих злочинів, правди про війну та її наслідки.

1.4. Безпекова та превентивна функція

Пам'ять уже публічно, на рівні фіксації рішеннями міжнародних інституцій визнається «заручницею» гібридної війни, засобом її ведення. Інструменталізація пам'яті Росією — для мобілізації населення, легітимації агресії, розпалювання ненависті та підриву міжнародної солідарності — створює токсичне інформаційне середовище, у якому жодна ініціатива не існує у нейтральному вакуумі. Українські зусилля у сфері пам'яті опиняються у просторі конкуренції наративів, де їх можуть або підтримати, або використати проти самої України. Пам'ять більше не є просто сферою культури чи етики — вона стає полем битви, а будь-який публічний акт меморіалізації — потенційною мішенню зовнішніх або внутрішніх атак.

Зокрема, Резолюція ПАРЄ від 23.01.2025 «Дезінформація та історичні фальсифікації Росії задля виправдання її агресивної війни проти України»¹⁵ прямо вказує на потребу посилення історичної стійкості країн — членів Ради Європи. Серед її рекомендацій — інвестиції в освіту, підтримка досліджень, посилення історичної грамотності та інтеграція питань пам'яті в публічну політику. Це означає, що формування

14 Детальніше про рекомендації щодо механізму люстрації див.: Як люстрація може стати одним з інструментів подолання наслідків російської збройної агресії проти України? Аналітична записка. — Свиридова Д.; ред. Луньова А. — Київ, 2025. — 32 с.: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2025/06/lustr_web-1-1.pdf

15 P10_TA(2025)0006 Russia's disinformation and historical falsification to justify its war of aggression against Ukraine: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-10-2025-0006_EN.pdf

політики пам'яті в Україні має включати не лише внутрішній діалог про різні досвіди війни, а й стратегічне позиціонування у просторі міжнародних дискусій про пам'ять, відповідальність і справедливість.

Інформація про події війни зберігається у рамках відповідних проваджень у органів правопорядку, громадянського суспільства та міжнародних місій. Згідно з відповідною державною Стратегією, учасником цих процесів стає й мережа архівів¹⁶. Зрозуміло, що наявний об'єм даних потребуватиме належного оброблення, розслідування та аналізу, що може бути спрямований на забезпечення права на правду та справедливість. Проте мають бути враховані повторювані помилки, окреслені у Зеленій книзі: коли на рівні суспільства події можуть називатися злочином, але при цьому відсутній процес притягнення до відповідальності за вчинення цього злочину.

Ми вже тепер говоримо, що збройна агресія РФ проти України є найбільш задокументованою війною сучасності. Водночас відсутні механізми використання цих даних, окрім кримінального процесу. А зведення очікувань суспільства лише до питання справедливості, до правосуддя в класичному його розумінні суттєво обмежує наявні можливості. Саме тому функція політики пам'яті має ставати і засобом: збирання, верифікації інформації про співпрацю наших громадян із РФ; обговорення й визначення меж співпраці, що компрометує; сприяння прозорим і належним процедурам повоєнної люстрації задля убезпечення демократичних інституцій від негативних впливів РФ.

Разом із протидією гібридним загрозам, доповненням процесів правосуддя люстраційними механізмами як засобами відновлення довіри та убезпечення держави та її інститутів, важливою функцією політики пам'яті має стати усвідомлення причин, форм і наслідків насильства — тих масових і грубих порушень міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права, які відбувалися внаслідок збройної агресії РФ. Традиційне гасло «ніколи знову»¹⁷, що вже поступово втрачає реальний, не імітаційний зміст, давно вичерпало себе і не відповідає реальності: без наповнення змістом, без критичної рефлексії та без залучення нових поколінь воно перетворюється на порожній ритуал, що не впливає на запобігання майбутнім трагедіям.

Сучасні підходи до меморіалізації дедалі більше відходять від абстрактного осуду насильства до розуміння умов, у яких насильство стає легітимованим засобом, зокрема — засобом виживання, самозахисту чи примусової лояльності. У цьому сенсі йдеться не про заперечення сили як такої, а про її осмислення в соціальних і політичних контекстах, що уможливлюють насильство. У випадку України, де війна триває,

16 Розпорядження Кабміну від 24 грудня 2024 р. № 1349-р «Про схвалення Стратегії захисту документальної спадщини як запоруки збереження національної ідентичності та державності на період до 2027 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роках»: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1349-2024-%D1%80#Text>

17 Гасло «Ніколи знову» (англ. *Never Again*) виникло після Другої світової війни і нерозривно пов'язане з пам'яттю про Голокост. Вважається, що його вперше почали використовувати в'язні концтабору Бухенвальд після звільнення у 1945 році. Це гасло стало символічною клятвою пам'ятати про жертв геноциду та боротися з ідеологіями, що призводять до масового насильства, щоб не допустити повторення подібних злочинів у майбутньому. Згодом воно було адаптоване у всьому світі для вшанування жертв інших геноцидів та злочинів проти людяності: https://en.wikipedia.org/wiki/Never_again

це означає переосмислення концептуального простору між спротивом, колабораціонізмом і повсякденним виживанням.

Меморіальні простори у світі — наприклад, Вілла Ґрімальді¹⁸ в Чилі або Srebrenica Memorial Center¹⁹ — дедалі частіше трансформуються у простори освіти, діалогу і миротворчої роботи, а не лише скорботи. Їхня ефективність визначається не архітектурою, а здатністю створити умови для осмислення, участі та діалогу, зокрема, між поколіннями. В українському контексті такі простори мають відігравати критичну роль у відновному правосудді, роботі з розділенням і зневірою у суспільстві, а також у реінтеграції людей із територій, які зазнали окупації чи руйнувань внаслідок агресії РФ.

Для цього меморіалізація повинна базуватися не лише на риториці вшанування, а й на принципах прав людини, недопущення дегуманізації, а також уважного ставлення до соціального контексту та цінностей різних поколінь.

Тож завдання української меморіалізаційної політики — не відтворювати риторичні моделі, а розвивати живі формати пам'яті, що працюють як платформи для участі, переосмислення й навчання. Це — не лише елемент відшкодування, а дієвий інструмент формування культури запобігання новим конфліктам.

1.5. Забезпечення «тактичного» і «стратегічного» у реалізації функцій політики пам'яті

Один із ключових викликів для впровадження заходів меморіалізації — поєднання тактичних дій з реалізації ініціатив пам'яті з утриманням стратегічного фокусу на розбудові загальної архітектури політики пам'яті, синхронізації підходів і дій різних державних і недержавних акторів.

Тактична меморіалізація зосереджена на негайних локальних діях, які відповідають на нагальні потреби людей, спільнот чи громад. Ці зусилля забезпечують простори для визнання, зцілення та протесту, одночасно підтримуючи ініціативи для постраждалих та їхніх близьких вже зараз. Наприклад, однією з першочергових тактичних цілей для України є визнання жертв та учасників конфлікту, що триває. Локальні, стихійні меморіали у прифронтових регіонах, такі як тимчасові таблички або інсталяції на честь загиблих захисників, життєво важливі. Наприклад, вшанування пам'яті у Бучі та Ірпіні допомогли громадам пережити горе та віддати шану своїм героям.

18 Вілла Ґрімальді (ісп. *Villa Grimaldi*) вважається найбільш важливим із численних комплексів ДІНА (*Dirección de Inteligencia Nacional*), що використовувались для допитів і катувань політичних в'язнів за часів правління Аугусто Піночета (1973–1990). Розташована на околиці Сантьяго (Чилі), Вілла Ґрімальді стала символом масштабних порушень прав людини й жорстоких репресій, а згодом перетворилася на місце пам'яті та вшанування жертв диктатури.

19 Меморіал геноциду в Сребрениці, офіційно відомий як Меморіал і кладовище жертв геноциду 1995 року в Сребрениці — Поточарі, — меморіально-кладовищний комплекс у Сребрениці, створений на честь жертв трагедії в Сребрениці 1995 року: <https://srebrenicamemorial.org/en>

Зцілення та примирення також є важливими складовими тактичної меморіалізації. Ініціативи зі збирання історій громади, що фіксують голоси внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та тих, хто пережив воєнні злочини, слугують потужними інструментами для відновлення довіри в розділених громадах. Такі проекти не лише зберігають індивідуальні історії, а й створюють платформи для діалогу між різними групами, сприяючи взаєморозумінню.

Меморіалізація в Україні також виконує роль інструменту протесту й опору. Тимчасові мистецькі інсталяції та символічні виставки, наприклад, ті, що демонструвалися у Києві поблизу Михайлівського собору²⁰, ілюструють звірства, скоєні російськими військами. Ці акти тактичної меморіалізації як ушановують жертв, так і підтверджують суверенітет України перед обличчям заперечення та агресії, допомагають зберігати стійкість населення в умовах повномасштабного вторгнення, дозволяють мобілізувати підтримку в Україні та за кордоном.

Тому розпочинається створення меморіалів, монументів, алеї пам'яті, мобільних виставок, коміксів, ритуалів чи заходів з вшанування. У той час як тактичні ініціативи відповідають на нагальні потреби, стратегічна меморіалізація зосереджена на формуванні колективної пам'яті та забезпеченні довгострокової єдності нації. Ці зусилля зазвичай мають ширший масштаб, глибоко інституціоналізовані та розраховані на покоління.

Стратегічна меморіалізація — це тривала робота і серйозні зобов'язання. Зазвичай більш вичерпне формулювання стратегічних цілей політики пам'яті відбувається вже після завершення збройного конфлікту. У цьому процесі відіграють важливу роль інструменти перехідного правосуддя, серед іншого, міжнародні трибунали, комісії правди тощо. Однак наявна практика та окреслена у Зеленій книзі²¹ архітектура політики пам'яті в Україні вже демонструє, що подібна діяльність розпочалась у різних сферах. Утім, ми поки не можемо говорити про єдину і узгоджену політику, більше про потребу в посиленій міжвідомчій координації у розробленні секторальних політик та напрацюванні єдиної стратегії. І ключовим завданням для всіх акторів стає узгодження стратегічних цілей і підбір відповідних тактичних кроків, що наближають стратегічну мету — розбудову комплексної політики пам'яті як реагування на виклики війни та потенційного майбутнього миру. Тим самим знижуються ризики зростання хаосу, фрустрацій та розчарувань у досить травмованого суспільства.

Тактичні кроки з ушанування мають бути доповнені вирішенням стратегічних завдань, які стоять перед Україною в сфері політики пам'яті. Наприклад, *функції безпеки та справедливості*, окрім документування подій і фактів, яке є тактичним кроком, можна доповнити розробленням механізму люстрації. В контексті подолання наслідків збройної агресії люстрація стає засобом відновлення довіри до органів

20 У Києві на Михайлівській площі виставили російську систему «Панцир» / КІІВ24 | Телеканал Київ, 08.06.2022: <https://www.youtube.com/watch?v=EQLjK-hhTWM>; Виставка знищеної російської техніки на Михайлівській площі в Києві / Національний музей Революції Гідності, 27.05.2022: <https://maidanmuseum.org/uk/node/2837>

21 Вшанування і пам'ять у сучасній Україні. Аналіз законодавства та місцевих практик. Зелена книга політики пам'яті. — Єлігулашвілі М., Белінська Д.; ред. Луньова А. — Київ, 2025. — 44 с.: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2025/09/green_web-3.pdf

влади і захисту їх від впливу наслідків збройної агресії. Люстрація може стати відповіддю на запит щодо справедливості, безпекових гарантій для жителів України²².

Інший приклад — тактичний вимір терапевтичної функції політики пам'яті вже втілюється через першочергову підтримку донорами та громадськими організаціями ініціатив із психологічної допомоги. Водночас напрацьовуються досвід та інструменти, що можуть допомогти трансформувати наявну систему соціальних послуг на національному й місцевому рівнях через інституалізацію у єдину модель закупівлі соціальних послуг. Так створюється сталий механізм підтримки, що має і забезпечувати надання послуг, і стимулювати форми самоорганізації, наприклад, групи взаємопідтримки для груп постраждалих та їхніх близьких. Це, своєю чергою, є відповіддю на стратегічну необхідність функціонування постійно чинної підтримки для постраждалих від війни.

Об'єднавча функція політики пам'яті не зводиться до проведення заходів чи відзначення роковин, річниць. Необхідно спрямовувати зусилля на підтримку, а надалі — на інституалізацію узгоджених символів і ритуалів, які об'єднують країну та зміцнюють відчуття спільної мети. Наприклад, національні пам'ятники, що увічнюють Революцію Гідності 2014 року чи поточний опір російській агресії, можуть бути не тільки нагадуванням про відданість України свободі та демократії, а й місцем взаємодії людей задля запобігання майбутнім конфліктам, що вимагає впровадження досвіду минулого у тканину суспільства. Зв'язок меморіальних місць з ініціативами мирної освіти може створити простори для рефлексії та навчання, перетворюючи місця трагедій у джерела надії та стійкості.

Зрештою, міжнародна співпраця є важливим елементом стратегічного підходу до меморіалізації України. Беручи участь у глобальних мережах пам'яті та справедливості, Україна може стати лідером у сфері меморіальної роботи. Партнерства з такими організаціями, як ЮНЕСКО та Міжнародна коаліція місць совісті, можуть посилити Україну у впровадженні її меморіальних практик відповідно до міжнародних стандартів.

Ефективна політика пам'яті для України повинна інтегрувати тактичні та стратегічні цілі, щоб відповідати як на нагальні, так і на довгострокові потреби суспільства. Тактичні ініціативи, такі як локальні меморіали та проекти, керовані громадами, забезпечують необхідні простори для зцілення та визнання. Водночас стратегічні зусилля, включно з національними пам'ятниками, реформою освіти й міжнародною співпрацею, гарантують збереження пам'яті та просування справедливості протягом поколінь. Враховуючи обмеженість ресурсів держави і суспільства на дванадцятому році війни, також дуже важливо окреслити стратегічні цілі політики і сфокусувати увагу на тому, що можна реалізовувати на цьому етапі.

Збалансований підхід до меморіалізації дозволить Україні не лише вшанувати своє минуле, а й закласти основу для об'єданого та стійкого майбутнього.

22 Детальніше див.: Як люстрація може стати одним з інструментів подолання наслідків російської збройної агресії проти України? Аналітична записка. — Свиридова Д.; ред. Луньова А. — Київ, 2025. — 32 с.: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2025/06/lustr_web-1-1.pdf

Розділ 2.

СИНХРОНІЗАЦІЯ ТАКТИК І ДІЙ З МЕМОРІАЛІЗАЦІЇ У СТРАТЕГІЇ КОМПЛЕКСНОЇ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ

У цьому блоці окреслено основні пропозиції та підходи, що мають посилити процеси розроблення й імплементації політики пам'яті, як комплексного та стратегічного завдання для держави й суспільства в умовах війни. Визначено основу — підходи до забезпечення належного рівня залучення зацікавлених сторін, що мають дозволити напрацьовувати більш інклюзивні та сталі, контекст- і травмоутливі рішення у цій сфері. Запропоновано модель Маркетплейсу як моделі, здатної посилювати тактичні ініціативи, сприяти міжсекторальній взаємодії та формувати добрі практики, що надалі дозволять масштабуватись на національний стратегічний рівень.

2.1. Формат залучення основних зацікавлених сторін у процесі вшанування подій і досвідів Війни за Незалежність України

Відсутність системного підходу до залучення різних груп, зокрема, родин загиблих, громадських організацій та місцевих громад, обмежує можливість формування стійких і чутливих до контексту практик меморіалізації. Однак проблема не стільки у відсутності інклюзії як такої, скільки у формах, яких вона набуває. Досвід показує, що ця інклюзія часто або декларативна, або однобока — без реального залучення, з нав'язуванням рішень «згори», або позбавлена достатнього контекстуального бачення. У таких випадках рішення мають фрагментарний, ситуативний характер і не враховують складності досвіду втрат і значення простору для спільнот. Як наслідок — меморіальні практики можуть перетворюватися на одноманітні й стандартизовані інтервенції, що уніфікують пам'ять і трансформують міста у простори цвинтарного типу.

У ході дослідження, особливо під час майстерень та інтерв'ю, були виявлені суттєві розбіжності у сприйнятті рівня участі у заходах та ініціативах з ушанування. Деякі представники професійної чи активістської «меморіалізаційної» спільноти підкреслюють, що процеси вшанування в Україні є відкритими та залученими — зокрема, через враження від громадських слухань чи публічних консультацій²³.

23 Що треба знати про меморіалізацію: концепція інституту пам'яті та роль держави | Зі своїми по суті:
<https://www.youtube.com/watch?v=1MlcoeTTAx0>

Водночас ініціативи з меморіалізації, особливо в питаннях оформлення секторів почесних поховань²⁴, як на місцевому рівні, так і навколо національного комплексу²⁵, чи створення музеїв (наприклад, в Ягідному²⁶), супроводжуються конфліктами. Причина більшості таких конфліктів — в ігноруванні, незалученні або імітації залучення, коли спроби забезпечити участь тих, кого ці рішення стосуються, стають формальними.

На думку авторів, така диспропорція у сприйнятті є наслідком недосконалості наявних механізмів залучення. Це не обов'язково означає, що позиція кожного має бути реалізована повністю, проте важливо встановити прозорі межі залучення та врахування думок і пояснити, які саме думки і яким чином були включені. Такий підхід дозволить змістити фокус із інструментального залучення до змістовної комунікації, в якій заходи з ушанування розглядаються як простір для співучасті, а не лише як перелік рішень і об'єктів.

Під час розгляду питання участі важливо підкреслити деталізовану у Зеленій книзі²⁷ особливість української моделі політики пам'яті, а саме її традиційно децентралізований характер. Саме він спричинив значні регіональні відмінності у вшануванні історичних подій і постатей, проактивну і часто лідерську роль громадянського суспільства. Це надає гнучкості, бо дозволяє тестувати різні формати та пробувати працювати з інноваційними рішеннями чи формами. Проте це також потребує чітких рамок, щоб запобігти політичній інструменталізації та забезпечити відповідність комеморативних практик демократичним цінностям.

Ключовим аспектом цього принципу є забезпечення того, щоб локальні ініціативи з меморіалізації були контекстуально відповідними та водночас інтегрованими у ширшу національну політику пам'яті. Місцеві громади мають бути наділені повноваженнями формувати власну політику пам'яті, яка відображає регіональні історії та колективний досвід, однак у межах рамок, що забезпечують повагу до універсальних прав людини.

Децентралізація також передбачає переосмислення ролі державних інституцій, які займаються розробленням і подальшою імплементацією політики пам'яті. Досвід міжнародних практик, зокрема, підходу Сальвадору до документування пам'яті²⁸, свідчить, що незалежні інституції, відповідальні за забезпечення доступу до історичних архівів, реєстрацію місць пам'яті та інтеграцію історичної освіти у шкільні програми, можуть сприяти більш системному та прозорому управлінню пам'яттю.

Відповідно, ми пропонуємо адаптувати класичну модель «Драбини участі», яку розробила Шеррі Арнштайн у 1969 році. Ця модель фактично вже стала класикою,

24 Рідні загиблих військових подали скаргу-пропозицію Юрію Вілкулу: <https://1kr.ua/ua/news-94680.html>

25 У Мархалівці місцеві зустріли протестом Зеленського, який їхав на поховання до НМВК: є затримані: <https://zmina.info/news/u-marhalivczi-miscevi-zustrily-protestom-zelenskogo-yakyj-yihav-na-pohovannya-do-nmvk-ye-zatrymani/>

26 «Скандалу з мешканцями Ягідного немає, є непорозуміння». Коли з'явиться меморіал жертвам російських злочинів: <https://life.pravda.com.ua/culture/koli-pobudyut-memorial-v-seli-yagidne-307007/>

27 Вшанування і пам'ять у сучасній Україні. Аналіз законодавства та місцевих практик. Зелена книга політики пам'яті. — Єлігулашвілі М., Белінська Д.; ред. Луньова А. — Київ, 2025. — 44 с.: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2025/09/green_web-3.pdf

28 Report of the UN Truth Commission on El Salvador: <https://www.derechos.org/nizkor/salvador/informes/truth.html>

яка адаптується під різні процеси, покликані забезпечити участь громадян у суспільно-політичних процесах. Незважаючи на повномасштабне вторгнення, Україна зберігає основні демократичні інституції, проте є приклади, коли на місцевому чи національному рівні «псевдоучасть» часто ставала досить популярним механізмом і джерелом конфліктів.

Драбина Арнштайн (1969) описує вісім рівнів участі — від відсутності громадської участі до повного контролю з боку громадян²⁹. Ці рівні (маніпуляція, терапія, інформування, консультування, умиротворення, партнерство, делегована влада, громадський контроль) відображають поступове збільшення впливу громадськості на ухвалення рішень. Модель чітко ілюструє різницю між справжньою участю та процесами, які лише здаються інклюзивними. Нижчі рівні (наприклад, інформування чи консультування) часто зводяться до формального залучення, коли люди можуть висловитися, але їхній вплив на результат мінімальний³⁰. Вищі рівні (партнерство чи громадський контроль) означають спільне ухвалення рішень або процеси, керовані громадськістю, де учасники мають реальну владу.

Застосування цієї моделі до реалізації політики пам'яті дозволяє оцінити, наскільки вагоме слово мають зацікавлені сторони — зокрема, жертви, постраждалі громади та громадянське суспільство — у формуванні проєктів пам'яті. Наприклад, якщо місцева/національна влада самостійно вирішує встановити меморіал і лише інформує про це громадськість, такий підхід відповідає нижчому рівню (інформування або навіть маніпуляція). Натомість ініціатива, де громади та організації постраждалих спільно розробляють меморіальний проєкт і керують ним, відображає вищі рівні (делегована влада або громадський контроль). Тож драбина Арнштайн слугує орієнтиром для аналізу моделей участі: **чи створюються рішення для людей, разом із людьми чи самими людьми?**

Варто зазначити, що дослідники й практики адаптували драбину Арнштайн до суміжних сфер, таких як міське планування та перехідне правосуддя. У контексті перехідного правосуддя одним із ключових аспектів «повного залучення» є те, що жертви та громади беруть участь на всіх етапах процесу — від концепції та проєкування до реалізації — на рівних умовах. Цей найвищий рівень участі, аналогічний до громадського контролю за Арнштайн, означає, що ті, хто найбільше постраждав від насильства, формують те, як це насильство запам'ятовується та осмислюється. Лише формальне залучення (надання інформації або збирання відгуків без реального впливу) є нижчим рівнем участі. Застосування цих принципів до меморіалізації показує, що надання громадам можливості спільно визначати теми, форми та функції меморіалів може перетворити їх із державних символів на інклюзивні, загальногромадські простори пам'яті.

29 Arnstein, Sherry. "A Ladder of Citizen Participation." *Journal of the American Institute of Planners* 35(4), 1969.

30 International Coalition of Sites of Conscience. *Strengthening Participation in Local-Level Transitional Justice: A Toolkit*, 2018.

МОДЕЛІ УЧАСТІ У МЕМОРІАЛІЗАЦІЇ

Використовуючи драбину Арнштайн як орієнтир, можна виокремити кілька моделей громадської участі у процесах меморіалізації.

- **Централізовані (з мінімальною участю громадськості).** У цій моделі урядові або політичні еліти ухвалюють рішення про меморіали без значної участі громадськості. Громадськість найчастіше дізнається про меморіальний проект уже після ухвалення ключових рішень — це відповідає рівню інформування за Арнштайн. Найгірший варіант — коли чиновники імітують консультації, але насправді громадськість не має впливу на процес.
- **Консультативні підходи (середній рівень участі).** Багато меморіальних ініціатив працюють у проміжному форматі — організатори збирають думки постраждалих і громад, але зберігають за собою остаточне ухвалення рішень. Це відповідає рівням консультування або умиротворення за Арнштайн. Наприклад, уряд може організувати конкурс проектів для меморіалу, де громадськість може коментувати фіналістів, але остаточне рішення ухвалює державна комісія.
- **Колаборативна або делегована меморіалізація (високий рівень участі).** Ці підходи відповідають верхнім рівням драбини Арнштайн — партнерству, делегованій владі або громадському контролю. Тут громади та громадянське суспільство беруть участь у всіх аспектах планування і впровадження меморіалів. Прикладами є спільні комітети (з рівним представництвом жертв і чиновників), меморіали, створені через місцеві воркшопи, або навіть громадське управління меморіальними місцями.
- **Адаптивна/громадська меморіалізація.** Це випадки, коли громади чи жертви самостійно ініціюють створення меморіалів, коли держава не виконує цієї функції. Такі ініціативи часто з'являються у постконфліктних умовах, коли влада відкладає або ігнорує офіційні заходи. Наприклад, родини зниклих безвісти в Непалі самостійно створювали локальні меморіали, щоб ушанувати пам'ять своїх рідних³¹.

2.2. Платформа реалізації державної політики пам'яті. Підґрунтя для запровадження комплексних змін

Тривалий час розвиток політики пам'яті в Україні повторював помилкову модель: деінституалізація пам'яті залежала від політичної волі керівництва, а сама пам'ять ставала інструментом поляризації. У нинішніх умовах ситуація змінилася — тема національної пам'яті дедалі більше входить у простір національного консенсу-

31 Constructing Meaning from Disappearance: Local Memorialisation of the Missing in Nepal: https://www.researchgate.net/publication/286156605_Constructing_Meaning_from_Disappearance_Local_Memorialisation_of_the_Missing_in_Nepal

су, що підтверджується результатами репрезентативних опитувань (наприклад, Київського міжнародного інституту соціології, 2023–2024³²), де війна 2022 року сприймається як продовження історичної боротьби за державність і свободу. Відповідно є основа для реалізації широкого спектру ініціатив у сфері політики пам'яті, певна готовність і запит суспільства на пріоритезацію цієї сфери.

Наведені у Зеленій книзі³³ дані свідчать про широкий перелік методів і заходів, що їх використовують різні державні органи, місцеве самоврядування та громадянське суспільство для забезпечення видимості, підтримки та демонстрації вдячності за внесок у виборювання незалежності. Вже наявна архітектура органів, напрацьований церемоніал і перелік послуг, іде створення та масштабування освітніх, культурних продуктів, як в Україні, так і за межами країни. Документування та збереження інформації про вчинення міжнародних злочинів з функціоналу громадських організацій і правоохоронців стає частиною стратегії розвитку архівів³⁴. Ми можемо констатувати наявність, хоча і фрагментованої за секторами державної політики, проте функціональної архітектури органів влади та самоврядування, що відповідають за різні компоненти політики пам'яті, інституціалізований статус громадянського суспільства як частини цього процесу.

Якісно розширився і перелік проактивних учасників, включених у розбудову власних ініціатив пам'яті, з'явилися практики, постійно відбувається пошук інноваційних рішень. Бізнес бере активну участь у процесах із меморіалізації, апробуючи дуже різні засоби та інструменти. Серед іншого, створення тимчасових об'єктів ДТЕК³⁵, документальні фільми та фіксація злочинів³⁶, програми підтримки ветеранів та членів їхніх родин³⁷. Вдалий приклад — інтегрування у модель «Бігової країни» меморіалізаційних заходів різного типу — наприклад, проведення щорічного Забігу Честі імені Рекрута³⁸, або включення обов'язкових активностей з називання імен, відзначення загиблих як наскрізної теми кожного з заходів, який організовується бізнесом³⁹.

Суттєво диверсифікувалися і джерела фінансування цієї сфери. Навіть сталі моделі були суттєво оновлені. Нині на рівні центральних органів влади, місцевого самоврядування ухвалюються комплексні програми з реалізації складових політики

32 Київський міжнародний інститут соціології, пресрелізи та звіти: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports>

33 Вшанування і пам'ять у сучасній Україні. Аналіз законодавства та місцевих практик. Зелена книга політики пам'яті. — Єлігулашвілі М., Белінська Д.; ред. Луцьова А. — Київ, 2025. — 44 с.: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2025/09/green_web-3.pdf

34 Розпорядження Кабміну від 24 грудня 2024 р. № 1349-р «Про схвалення Стратегії захисту документальної спадщини як запоруки збереження національної ідентичності та державності на період до 2027 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роках»: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1349-2024-%D1%80#Text>

35 «Битва за світло»: на столичному Подолі показали зруйнований Росією трансформатор: <https://suspihne.media/kyiv/839889-bitva-za-svitlo-na-stolicnomu-podoli-pokazali-zrujnovanij-rosie-u-transformator/>

36 Відбулася прем'єра фільму «Битва за світло» про боротьбу ППО, ДСНС та енергетиків ДТЕК з енергетичним терором рф: <https://dtek.com/media-center/news/vidbulasya-premera-filmu-bitva-za-svitlo-pro-borotbu-ppo-dsns-ta-energetikiv-dtek-z-energetichnim-tero/>

37 Нагороджено найкращих роботодавців та HRD 2025 року: <https://delo.ua/news/nagorodzeno-naikrashhix-robotodavciv-ta-hrd-2025-roku-448859/>

38 Забір Честі імені Рекрута: <https://recruitrun.runukraine.org/>

39 Приклад одного з об'єктів ушанування у рамках організованого марафону: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=1137328005089496&set=pb.100064369225291.-2207520000&type=3>

пам'яті, або ж такі активності включають у плани заходів інших тематичних програм. Ця звична модальність вже доповнюється апробованим механізмом конкурсів для інститутів громадянського суспільства⁴⁰; діють сталі механізми підтримки ініціатив у суміжних сферах — Український культурний фонд⁴¹, Український молодіжний фонд,⁴² Український ветеранський фонд⁴³; апробуються експериментальні моделі проведення закупівлі, де вона проводиться коштом міжнародної підтримки, але силами державної інституції, формуючи відповідну спроможність на подальші закупівлі вже не проєктів, а саме послуг⁴⁴ тощо. Отже, лише на рівні держави та відповідно місцевого самоврядування ми маємо досить широкий перелік можливих модальностей — від конкурсів (щодо яких є застереження через їхню разовість) до побудови відповідних інституцій чи включення у діяльність наявних інституцій підтримки компонентів політики пам'яті, або розбудови унікального механізму. Донорські механізми також і далі відіграють свою роль, але не завжди демонструють готовність до тривалої, сталої і багаторічної підтримки, інституалізації напрацювань та відповідного залучення органів влади й місцевого самоврядування.

Окремою цільовою групою і фактичним замовником стають родичі та близькі загиблих. Проживаючи втрату, вони шукають певні засоби зберегти спадок та ім'я загиблого/загиблої, а також мають і відповідний ресурс — виплату одноразової грошової допомоги у разі загибелі або смерті військовослужбовця⁴⁵. Родичі та близькі загиблих чи зниклих безвісті доволі часто залишаються самі у пошуку адекватних форм та засобів, свідчать про потребу в підтримці й консультуванні з цього приводу, намагаючись обійти сталі й уже поступово конфліктні/заблоковані форми — меморіальні дошки, перейменування топонімів тощо.

2.3. Модель Маркетплейсу: підтримка тактик у досягненні стратегічних цілей

Близькі, постраждалі та ті, хто вижили, потребують місця та символічних дій на вшанування й забезпечення справедливості вже тепер. Вони шукають і втілюють іноді «стихійні» рішення, щоб те, що відбулося з ними та їхніми близькими, не пішло в забуття. В цьому пошуку вони, на жаль, часто обмежуються наявним досвідом і практиками, знайомими з минулого, запускаючи конкурентну динаміку. В умовах традиційно низької довіри до інституцій це часто породжує хаос і конфлікти. Ор-

40 Постанова Кабміну 12 жовтня 2011 р. № 1049 «Про затвердження Порядку проведення конкурсу з визначення програм (проєктів, заходів), розроблених інститутами громадянського суспільства, для виконання (реалізації) яких надається фінансова підтримка»: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1049-2011-%D0%BF#Text>

41 Український культурний фонд: <https://ucf.in.ua/>

42 Український молодіжний фонд: <https://uyf.gov.ua/>

43 Український ветеранський фонд: <https://veteranfund.com.ua/>

44 Постанова Кабміну від 17 січня 2025 р. № 40 «Про реалізацію спільного з Дитячим фондом Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) проєкту стосовно надання фінансової допомоги у вигляді малих грантів для соціальних послуг сім'ям з дітьми та дітям та/або послуги раннього втручання»: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-2025-%D0%BF#Text>

45 Постанова Кабміну від 28 лютого 2022 р. №168 «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану»: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2022-%D0%BF#Text>

гани місцевого самоврядування, органи державної влади всіх рівнів намагаються шукати варіанти рішень у межах наявних регулювань та специфіки управління в умовах воєнного стану.

Враховуючи архітектуру пам'яті, політичний контекст, продовження повномасштабної війни, складно визначити, яким буде фінальний вигляд політики пам'яті в умовах подолання наслідків збройної агресії проти України. Є намагання розробляти стратегічні рішення, але здебільшого в конкретних сферах — освіта, культура, ветеранська чи молодіжна політика. Водночас уже закладена основа для того, щоб починати не реактивно, а превентивно підтримувати релевантні ініціативи в сфері меморіалізації, формувати добрі практики та створювати основу для їх масштабування. Такий підхід дозволить забезпечити повноцінну реалізацію кожної з чотирьох проявлених функцій політики пам'яті.

За результатами детального аналізу наявних механізмів та інструментів реалізації політики пам'яті, що формувались в Україні після здобуття незалежності, ми пропонуємо застосувати модель Маркетплейсу.

Модель Маркетплейсу являє собою єдину платформу, на якій консолідуються необхідні фінансові та людські ресурси, розміщуються запити/потреби та надається відповідна підтримка ініціативам з комеморації та меморіалізації. Далі завдяки супроводу, узагальненню та популяризації складові Маркетплейсу допоможуть трансформувати стихійну, тактичну меморіалізацію у комплексну політику пам'яті.

Для впровадження Моделі Маркетплейсу наявні можливості, що надаються Законом України «Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу», а також запит ключових цільових аудиторій — родичів і близьких загиблих, зниклих безвісті та потерпілих, розширюваної фахової спільноти. Враховуючи зміну статусу й розширення можливостей Українського інституту національної пам'яті, у 2025 році ця модель може одержати відповідного «тримача» на державному рівні, що буде спроможний забезпечити необхідний рівень координації та експертного супроводу за умов відповідної інституційної й фахової підтримки.

Модель Маркетплейсу передбачає:

- збирання й аналіз прикладів, практики комеморації/меморіалізації подій війни за незалежність, досвідів постраждалих внаслідок збройної агресії проти України; формування та поширення списку «добрих практик»;
- запровадження прозорого й зрозумілого для стейкхолдерів з різних сфер — локальних громад, військових частин та ветеранських спільнот, громадянського суспільства, бізнесу, локальних громад — механізму фінансування, що дозволить масштабувати наявні добрі практики та популяризувати принципи меморіалізації;

- обов'язкову міжсекторальну взаємодію та врахування 10 принципів меморіалізації війни⁴⁶, а також травма-інформованого підходу та належного рівня партисипації;
- формування об'єднань фахівців і практиків, які можуть бути залучені на етапі розроблення та реалізації ініціатив з комеморації/меморіалізації;
- медіаційний і фасилітаційний супровід контраверсійних і конфліктних ситуацій, що виникають під час реалізації ініціатив.

На основі даних, отриманих під час проведення експертних інтерв'ю, майстерень, обговорень, ми можемо виокремити чотири блоки рекомендацій, які мають забезпечити реалізацію моделі Маркетплейсу:

1. запроваджувати сталу систему закупівлі послуг, фінансування заходів з комеморації та меморіалізації у різних сферах та з боку різних стейкхолдерів, що дозволило б задовольнити запит на збереження пам'яті та забезпечення справедливості для різних досвідів російсько-української війни;
2. розробляти відповідні алгоритми і процедури, що дозволили б не тільки вести відповідну фінансову, організаційну та фахову підтримку, а й створювати відповідний рівень партисипації;
3. стимулювати формування мережі практиків через залучення до втілення ініціатив з комеморації та меморіалізації, надання експертного супроводу, опису та узагальнення практик, формування каталогу тощо;
4. забезпечувати інституційне посилення Українського інституту національної пам'яті (далі — УІНП) як державного органу, що забезпечує відповідну міжвідомчу взаємодію, впровадження моделі Маркетплейсу, що далі стане основою для розроблення національної політики пам'яті.

Нижче зупинимось на заходах кожного з цих блоків окремо.

Алгоритми та процедури — діяльність, спрямована на розроблення необхідних, корегування наявних механізмів координації, дій різних учасників реалізації політики пам'яті:

- провести аудит нормативного регулювання політики пам'яті, узгодження підходів і кроків з підвищення функціональної та фінансової визначеності реалізації політики різними суб'єктами (ЦОВВ) (синхронізація чинного нормативного регулювання та повноважень, впорядкування дублювання);
- розробити алгоритми, методичні рекомендації та забезпечити ведення консультаційного, за можливості експертного/медіаційного супроводу конфліктних ситуацій, що виникають навколо питань вшанування;
- започаткувати на базі УІНП експертну групу (групи) щодо надання експертних висновків у проблемних і конфліктних питаннях вшанування війни за неза-

⁴⁶ 10 принципів меморіалізації війни: <https://uinp.gov.ua/memorializaciya/9-pryncypiv-memorializaciyi-yakoyu-mozhe-buty-pamyat-pro-viynu>

лежність, з можливістю подальшого експертного/консультаційного супроводу у разі готовності сторін конфлікту;

- напрацювати методичні рекомендації із застосування травма-інформованого підходу у роботі з групами постраждалих та учасників війни за незалежність у реалізації заходів, спрямованих на відзначення та вшанування;
- розробити рекомендації й алгоритми взаємодії різних учасників (державних і недержавних) у процесі підготовки та узгодження моделі наскрізної політики пам'яті на місцевому рівні (заклади освіти, культури, публічні простори, бізнеси, громадські організації тощо);
- розробити рекомендації щодо організації та проведення на місцевому, регіональному-міжрегіональному, національному та міжнародному рівнях комплексних заходів з ушанування подій та учасників війни за незалежність;
- оновити процедуру архітектурних і містобудівних конкурсів, які мають передбачити проведення серії обов'язкових консультацій з організаціями й ініціативами постраждалих та учасників війни; обов'язковою складовою має стати їх врахування під час визначення теми, виду та термінів, складу журі та формату подальших консультацій і залучення місцевої громади та учасників війни до процесів відбору;
- розробити та впровадити рекомендації щодо алгоритму взаємодії між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадою, бізнесом, організаціями, що представляють постраждалих та учасників війни, щодо розроблення та імплементації заходів, встановлення об'єктів, присвячених війні за незалежність.

Механізми фінансування — започаткування сталої системи закупівлі послуг і фінансування ініціатив, спрямованих на вшанування різних досвідів та подій війни за незалежність відповідно до 10 принципів меморіалізації⁴⁷:

- запровадити модель ведення закупівлі послуг з боку держави щодо реалізації ініціатив, спрямованих на вшанування, розвиток комплексної інфраструктури пам'яті, або інтеграцію у наявні ініціативи аспектів ушанування;
- забезпечити систематичне інформування щодо механізму закупівлі у регіонах і зацікавлених секторах (міське самоврядування, громадські організації та відповідні ініціативні групи, бізнес тощо);
- забезпечити стале фінансування національних і місцевих ініціатив, заходів різного типу — мистецьких, культурних, освітніх, медійних, спортивних, дослідницьких, інформаційних тощо — з пріоритетом на нематеріальні практики, взаємодію різних категорій населення навколо питань вшанування. Також важлива підтримка проєктів та ініціатив з ушанування різних досвідів, місць і сфер, пов'язаних з війною за незалежність, представлення спектру українського військового та цивільного спротиву — як засобу превенції ексклюзивного наративу, що сприятиме процесам суперництва у сфері вшанування;

- розробити формат включення меморіалізаційних компонентів до наявних бюджетів участі, інших форм співфінансування на місцевому рівні — з конкурсним обґрунтуванням ефекту для громади.

Формування практики та спільнот практиків — формування постійно чинної мережі фахівців з різних сфер, що можуть забезпечити відповідну до 10 принципів⁴⁸ політику пам'яті, масштабувати отриманий досвід в інші сфери та на національний рівень:

- налагодити систему координації дій і наданої підтримки між органами влади, місцевого самоврядування, громадськими й волонтерськими спільнотами щодо ініціатив забезпечення політики пам'яті;
- започаткувати системну роботу зі збирання, опису, алгоритмізації та подальшої популяризації заходів, підходів, інструментів ушанування, які передусім спрямовуються на взаємодію між різними групами населення, постраждалих та учасників війни;
- розробити типологію меморіалізаційних практик, що дозволить систематизувати наявні формати, визначити їхню цільову аудиторію, функцію (символічну, соціальну, виховну) та потенціал масштабування;
- сформувати експертну базу й визначити механізм надання експертної, методичної допомоги та консультації ініціативам, спрямованим на протидію фальсифікаціям подій війни за незалежність — як частини гуманітарної безпеки України;
- ініціювати стипендіальні програми для отримання практичних знань з розроблення та імплементації рішень, місцевих політик з ушанування пам'яті про війну за незалежність;
- провести аналіз освітніх програм і підручників, методичних рекомендацій, розроблених для закладів культури, спорту, туризму, щодо врахування принципів меморіалізації та підходів до вшанування війни за незалежність;
- розробити та реалізувати освітні програми для представників місцевих органів влади, активістів, що зацікавлені у розбудові місцевої «архітектури пам'яті» війни за незалежність з можливістю отримання менторської підтримки під час впровадження ініціатив в цій сфері;
- посилити експертну спроможність УІНП фахівцями з мистецької, освітньої сфери, з питань фасилітації діалогу та трансформації конфліктів, травма-інформованого підходу;
- сформувати та поширювати каталог заходів, ініціатив і форматів ушанування, напрацьованих різними секторами у відповідь на потребу вшанувати пам'ять подій і учасників війни за незалежність;
- організовувати на регулярній основі дискусії щодо проблемних, конфліктних питань і дилем, що виникають у сфері політики пам'яті війни за незалежність.

За потреби на основі результатів і напрацювань формувати фахові висновки, рекомендації чи алгоритми, що мають допомогти зацікавленим організаціям і людям у процесі гідного вшанування війни за незалежність.

Посилення інституції — кроки, що мають забезпечити посилення УІНП як державної інституції, що забезпечує належний організаційний і фаховий супровід імплементації моделі Марткетплейсу та подальшої трансформації отриманого тактичного досвіду меморіалізації у відповідну політику пам'яті:

- провести парламентські слухання щодо забезпечення комплексного підходу до реалізації політики пам'яті як частини безпекової та стабілізаційної політики в умовах повномасштабного вторгнення, координаційної ролі УІНП у цих процесах і можливостей, що їх надає модель Маркетплейсу;
- забезпечити: відповідну фінансову й організаційну підтримку УІНП у процесах інтеграції тематики війни за незалежність до навчальних планів, програм підготовки та перепідготовки кадрів, серед іншого, закладів освіти, культури, спорту, державного управління — як частини формування історичної пам'яті й національної ідентичності, їхнього впливу на стан соціальної згуртованості та національної безпеки; створення рекомендацій щодо програм підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів викладачів освітніх галузей, передусім з таких дисциплін: «Мова і література», «Суспільствознавство», «Мистецтво», «Здоров'я і фізична культура», згідно з 10 принципами;
- розвивати міжнародне партнерство з організаціями та інституціями інших країн, що спеціалізуються на заходах із суспільної інтеграції (в країнах із травматичною історичною пам'яттю) для популяризації українського досвіду і трансформації наявних підходів до політик пам'яті, інтеграції українського контексту в глобальні деколоніальні студії;
- розробити й узгодити перелік чітких критеріїв і процедур занесення об'єктів війни за незалежність до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, а також вилучення з Реєстру, зміна категорії пам'ятки; забезпечити належне пововнення Реєстру об'єктами війни за незалежність з їх подальшою популяризацією та роз'ясненням на рівні регіонів і територіальних громад;
- сприяти формуванню архіву матеріалів про війну за незалежність на базі Національного архівного фонду з можливістю ознайомлення та використання для різних аспектів забезпечення права на правду, включно з механізмами люстрації;
- сформувати на базі УІНП постійно чинний механізм надання експертних висновків і платформу забезпечення необхідних фахових і суспільних дискусій щодо складних, гострих і конфліктних тем у сфері меморіалізації, наприклад, переосмислення «радянських», а також часів незалежності візуальних форм та інструментів меморіалізації — для переосмислення й перепривласнення у політиці пам'яті, роботи з темами меморіалізації досвідів окупації чи воєнних злочинів тощо;

- розвивати регіональне представництво УІНП через посилення наявних структурних підрозділів, їх розширення, а також через механізм формалізації партнерства з місцевими адміністраціями, громадськими організаціями, музеями тощо.

ВИСНОВКИ

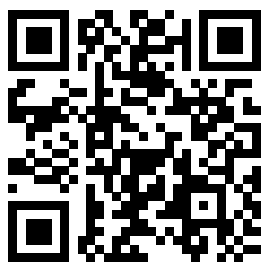
1. Формування національної політики пам'яті російсько-української війни — складний і багатоаспектний процес, який вимагає врахування соціальних, політичних, культурних чинників, а також міжнародного контексту. Виклики, що постають перед Україною в контексті розбудови політики пам'яті, є не лише технічними чи адміністративними, вони пов'язані й із фундаментальними питаннями: як забезпечити інклюзивність без розмиття національної ідентичності, як поєднати героїзацію з критичним осмисленням досвіду, як уникнути політичної інструменталізації пам'яті, зберігаючи стратегічну єдність суспільства.
2. Політична інструменталізація пам'яті залишається серйозним ризиком, оскільки пам'ять про війну може використовуватись як політичний ресурс. В Україні вже тепер помітно, що пам'ять стає предметом боротьби між політичними силами, громадськими групами, яка посилюється через медіа та соціальні мережі. У майбутньому це може призвести до конфліктів між різними групами, що мають різні уявлення про вшанування героїв і жертв війни.
3. Медійність процесу створює ще один виклик: у часи соціальних мереж і швидкого поширення новин пам'ять може перетворитися на поле маніпуляцій, де окремі події чи групи отримують непропорційну увагу. Це вимагає більш відповідального підходу до політики пам'яті та уникнення короткотермінових рішень, які можуть мати довготривалі наслідки.
4. Децентралізація процесів меморіалізації відкриває можливості для локальних ініціатив, але без чітких національних рамок може призвести до хаотичності та конфліктності. Важливо знайти баланс між місцевими ініціативами та національною стратегією, щоб забезпечити рівноправне представлення різних груп і регіонів у загальному полі пам'яті.
5. Підходи до політики пам'яті, які традиційно спрямовувались на роботу переважно з віддаленим минулим та осмисленням його впливу, з початком збройної агресії РФ були суттєво доповнені питаннями безпеки та справедливості — як для сучасників цих подій, так і для нащадків. Кількість постраждалих, обмеження системи правосуддя, потреба долати гібридні виклики «в реальному часі» потребує суттєвого переосмислення природи політики пам'яті. Саме тому під час формування комплексної політики ми маємо враховувати суттєво оновлений запит та очікування від політики пам'яті. Зокрема, йдеться про її терапевтичну та безпекову складову, потребу забезпечити символічну справедливість. Враховуючи активну фазу війни, невизначеність обрисів повоєнного майбутнього, доцільно сконцентруватись на розбудові системи підтримки практик комеморації/меморіалізації. Ці практики можуть стають відповіддю на наявні запити та потреби, створюючи підґрунтя для збирання, узагальнен-

ня отриманого досвіду як основи для майбутніх стратегічних цілей політики пам'яті. Це дозволить, поєднуючи різні інструменти пам'яті про війну, забезпечити відчуття справедливості для постраждалих, вибудовувати більш життєздатну та захищену систему демократичних інституцій і захисту прав людини.

6. Розбудова моделі Маркетплейсу, що не тільки включатиме гнучкі моделі фінансової підтримки, а й сприятиме практичному втіленню принципів меморіалізації, дозволить вибудувати необхідну превенцію загроз, що можуть супроводжувати цю сферу. По-перше, належна фасилітація та медіація, що є складовою моделі, дозволить не лише забезпечити необхідний рівень та якість участі постраждалих та зацікавлених, а й допомагатиме у вирішенні конфліктів, посилюючи стійкість і згуртованість громад. По-друге, допоможе працювати зі зростанням конкуренції наративів в умовах, коли різні групи населення мають відмінний досвід війни. Історична пам'ять може ставати полем напруги, зокрема, через розбіжності між державним патріотичним наративом і локальними чи індивідуальними досвідами. Індивідуальний супровід, можливість залучення експертів з різних сфер та секторів, пріоритезація міжсекторальної взаємодії як умови одержання підтримки підвищить шанси, що будуть враховані різні голоси та досвіди війни, при цьому зберігатиметься єдність суспільства та вибудовуватиметься спільна мова гідного вшанування. По-третє, надання фінансової і експертної підтримки, програмне спрямування та пріоритезація тих чи інших тем через модель Марткеплейсу дозволить мінімізувати ризики травми і замовчування. Це доволі серйозна проблема, бо селективна пам'ять, як демонструє міжнародний досвід, може у майбутньому призвести до загострення конфліктів і політичних маніпуляцій. Україні важливо визначити, які події та досвіди мають бути проговорені, а також знайти баланс між пам'яттю, справедливістю та суспільною стабільністю.

7. Українська меморіалізація має важливе значення не лише для внутрішньої політики, а й для міжнародної спільноти. Меморіальні заходи допомагають привертати увагу світу до злочинів агресора та масштабу трагедії, що сталася в Україні. Це сприяє мобілізації гуманітарної, економічної підтримки, і що найважливіше — політичної підтримки. Формування розуміння українського досвіду у глобальному контексті сприятиме необхідній підтримці міжнародної спільноти для притягнення до відповідальності агресора, публічному визнанню відповідальності Російської Федерації за злочини, скоєні на території України. Тож меморіалізація в Україні є не лише способом вшанування пам'яті про загиблих, трагічні події, спротив, а й потужним інструментом для зміцнення суспільства, забезпечення справедливості та побудови сталого миру. Вона одночасно задовольняє суспільний запит на визнання і відновлення справедливості й залишає вагомий слід у формуванні майбутнього країни. Тим самим переосмислюються і міжнародні підходи й інструменти, що вже потребують рефлексії й оновлення відповідно до нового контексту міжнародної системи.

- 8.** Загалом, формування стратегії меморіалізації в Україні потребує чітких механізмів залучення громадськості, балансування між патріотизмом та критичним осмисленням історії, врахування міжнародного контексту та інтеграції новітніх форм пам'яті. Війна триває, і остаточні форми меморіалізації ще не визначені. Однак закладання принципів інклюзивності, стратегічного планування та врахування довготривалих наслідків уже тепер може допомогти створити політику пам'яті, яка дбатиме не лише про минуле, а й про майбутнє України.

Центр прав людини ZMINA — українська правозахисна організація, яка працює у сфері захисту свободи слова, протидії дискримінації, попередження катувань і жорстокого поводження, підтримки правозахисників і громадських активістів, а також документування міжнародних злочинів та захисту прав потерпілих внаслідок війни.